

МАКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ

В.Г. ДЕМ'ЯНИШИН,

к.е.н., доцент, Тернопільський національний економічний університет

Бюджетний механізм держави: сутність та роль у регулюванні соціально- економічних процесів

Розглянуто сутність бюджетного механізму, його види та структуру. Розкрито роль бюджетного механізму, його методів, форм, важелів, інструментів, стимулів і санкцій у регулюванні соціально-економічних процесів.

Постановка проблеми. Бюджетний механізм є найбільш динамічною частиною бюджетної політики. Будучи складовою господарського механізму, він активно використовується державою для регулювання соціально-економічних процесів у суспільстві.

Формування бюджетного механізму здійснюється державою відповідно до бюджетної стратегії. Зміни окремих елементів механізму відбуваються у зв'язку із вирішенням різноманітних тактичних завдань, тому бюджетний механізм чутливо реагує на всі особливості поточного стану в економіці і соціальній сфері держави. Відповідно до основних положень бюджетної політики за допомогою бюджетного механізму здійснюється широкомасштабний розподіл і перерозподіл створеного в державі валового внутрішнього продукту.

У цілому бюджетний механізм являє собою систему встановлених державою форм та методів організації бю-

джетних відносин. Він є зовнішньою оболонкою бюджету, що проявляється у бюджетній практиці. Забезпечуючи оптимізацію розподілу і перерозподілу ВВП за допомогою бюджетного механізму, держава регулює соціально-економічні процеси на кожному етапі свого розвитку, враховуючи його особливості та об'єктивні й суб'єктивні чинники.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Окремі аспекти сутності бюджетного механізму, його структури та ролі у регулюванні соціально-економічного розвитку країни розглядаються такими вітчизняними вченими, як С. Булгакова, О. Василик, О. Кириленко, О. Ковалюк, М. Крупка, Ю. Пасічник, В. Федосов, С. Юрій, та іншими.

Утім концептуальні засади бюджетного механізму в економічній науці досліджені поверхово. Не маючи відповідної теоретичної основи, вітчизняна практика не у повній мірі використовує можливості бюджетного механізму, його складових у вирішенні економічних і соціальних проблем. Неузгодженість окремих форм, важелів, інструментів цього механізму негативно відображається на темпах соціально-економічного зростання. Наявність цих та інших проблем обумовили вибір теми дослідження та її актуальність.

Метою статті є комплексна оцінка теоретичних і методологічних аспектів бюджетного механізму, формулювання власних підходів до його сутності, особливостей функціонування і ролі у регулюванні соціально-економічних процесів.

Викладення основного матеріалу. Структура бюджетного механізму є досить складною. До неї входять різні елементи, що відповідають різноманітності бюджетних відносин. Саме множинність бюджетних взаємозв'язків передбачає застосування великої кількості видів, форм, методів, важелів та інструментів їхньої організації як елементів бюджетного механізму. До структури бюджетного механізму входять різноманітні організаційні форми, форми бюджетного забезпечення, методи та інструменти бюджетного регулювання, бюджетні стимули та санкції, які можна об'єднати у відповідні підсистеми.

Формуючи бюджетний механізм, держава повинна намагатися забезпечити його найбільш повну відповідність до вимог бюджетної політики того чи іншого періоду, що є запорукою повноти реалізації її мети й завдань. При цьому має зберігатися постійне прагнення до найбільш повного сполучення бюджетного механізму та його окремих елементів з особистими та суспільними інтересами, що є запорукою його високої ефективності.

Бюджетний механізм діє ефективно, якщо злагоджено функціонують усі його складові частини. Приводячи їх у дію, держава може спрямовувати економічний і соціальний розвиток на своїй території відповідно до потреб її громадян. Цієї мети досягають через створення і використання централізованого фонду грошових коштів.

Бюджетний механізм відіграє визначальну роль у функціонуванні бюджетної системи. Зрозуміло, що від належної якості та рівня законодавчого і нормативного забезпечення, бюджетного планування, бюджетного регулювання, бюджетного нормування, оподаткування, неподаткових методів мобілізації доходів, кошторисного фінансування, бюджетного резервування, міжбюджетних відносин, бюджетної звітності, бюджетного контролю залежить рівень практичної реалізації бюджетних відносин у кожній ланці бюджетної системи і якість виконання державою своїх функцій в цілому. Тому всі успіхи та невдачі у соціально-економічному розвитку ми завжди мусимо пов'язувати з якістю організації та функціонування бюджетного механізму.

У сучасній фінансовій літературі дуже рідко використовується термін «бюджетний механізм». Його можна зустріти у працях О.Д. Василика, О.П. Кириленко, В.М. Федосова, С.І. Юрія та інших науковців. У більшості випадків вітчизняні вчені бюджетний механізм ототожнюють із фінансовим механізмом, що як із теоретичної, так і з практичної точки зору є невірно.

Науковці, які досліджують теоретичні і практичні проблеми бюджетного механізму держави, акцентують увагу на різних аспектах цього складного та універсального фінансового поняття.

Так, наприклад, характеризуючи значення бюджетного механізму на макrorівні, В. Родіонова наводить таке його визначення: «Бюджетний механізм є реальним вираженням бюджетної політики, відображає конкретну спрямованість бюджетних відносин на вирішення економічних і соціальних завдань. За допомогою бюджетного механізму можливо практично використовувати бюджет у ролі інструмента державного регулювання економіки, стимулювання виробничих і соціальних процесів» [14, с. 236].

Підкреслюючи роль бюджетного механізму у вирішенні завдань соціально-економічного розвитку суспільства, С. Булгакова та Л. Ермошенко стверджують, що бюджетний механізм – це «...сукупність способів організації бюджетних відносин, що застосовує держава з метою забезпечення належних умов для економічного і соціального розвитку» [16, с. 100]. На їхню думку, бюджетний механізм розкриває конкретну цілеспрямованість бюджетних відносин на вирішення економічних і соціальних завдань, за допомогою цього механізму бюджет практично використовують у вигляді інструменту державного регулювання економіки, стимулювання виробничих і соціальних процесів. М. Крупка, розглядаючи бюджетний механізм у цілому, стверджує, що «...це сукупність форм, методів, важелів та інструментів використання державного бюджету і впливу на соціально-економічний розвиток» [9, с. 212].

Зазначені науковці підкреслюють дуже важливу роль бюджетного механізму у функціонуванні та розвитку економіки і соціальної сфери.

Інша група вітчизняних економістів, характеризуючи бюджетний механізм, розкриває практичне його значення у забезпеченні належного рівня функціонування бюджетної системи у цілому та окремих її ланок, зокрема. Так, наприклад, О. Василик зазначає: «Бюджетний механізм – це практичне використання бюджету для здійснення фінансової політики в державі. Він включає форми і методи мобілізації фінансових ресурсів у розпорядження органів законодавчої й виконавчої влади і їх використання на цілі економічного та соціального розвитку» [3, с. 44]. У цьому визначенні акцентується увага на тому, що за допомогою бюджетного механізму мобілізують фінансові ресурси органи влади та управління для виконання своїх функцій.

Досить лаконічне трактування бюджетного механізму дають С. Юрій, Й. Бескид, О. Ковалюк та інші. Так, С. Юрій та Й. Бескид під бюджетним механізмом розуміють «...сукупність певних видів бюджетних відносин, специфічних методів мобілізації та використання бюджетних коштів» [17, с. 28]. На думку О. Ковалюка, бюджетний механізм – це «...сукупність форм і методів, важелів та інструментів мобілізації й використання бюджетних коштів» [8, с. 277].

У цих визначеннях бюджетного механізму підкреслюється роль його окремих складових у процесі мобілізації та використання бюджетних коштів.

МАКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ

Спробу поєднати теоретичні й практичні засади бюджетного механізму знаходимо в російській фінансовій літературі. Зокрема, під бюджетним механізмом В. Родіонова розуміє «...комплекс спеціально розроблених і застосованих державою форм організації бюджетних відносин, а також способів, прийомів, методів, які забезпечують перерозподіл фінансових ресурсів між сферами суспільної діяльності, галузями економіки і територіями країн в інтересах задоволення загальнодержавних потреб» [11, с. 65].

Автори фінансово-кредитного енциклопедичного словника вважають, що бюджетний механізм – це «...складова частина фінансового механізму, яка представлена сукупністю видів і форм організації бюджетних відносин, специфічних методів мобілізації і використання бюджетних коштів, принципів планування і фінансування, умов і методів реалізації фінансового контролю» [13, с. 150].

Хоча ці визначення за формою і змістом відрізняються, у них правильно, на нашу думку, зосереджується увага на формах організації бюджетних відносин, способах і методах перерозподілу бюджетних ресурсів у суспільстві, що є основою бюджетного механізму.

Заслужують на увагу й підходи інших економістів до трактування цього поняття. Так, наприклад, О. Романенко під бюджетним механізмом розуміє «...сукупність конкретних форм бюджетних відносин, методів мобілізації і витрачання бюджетних коштів. Через бюджетний механізм держава регулює економіку, стимулює виробничі й соціальні процеси» [12, с. 149]. Ю. Пасічник бюджетним механізмом вважає «...сукупність засобів, які застосовує держава з метою організації бюджетних відносин та забезпечення належних умов для економічного і соціального розвитку» [10, с. 276].

У зазначених визначеннях бюджетний механізм розглядається з теоретичної і практичної точок зору, його ролі як важеля регулювання соціально-економічних процесів, практичної моделі реалізації бюджетної політики та практичного використання для забезпечення функціонування бюджетної системи країни.

Характеризуючи теоретичні та практичні засади бюджетного механізму, зазначимо, що він є складовою фінансово-го й господарського механізму, має багато з ним спільних рис. Взаємозв'язок між цими механізмами можна простежити на рис. 1.

Отже, дослідження сутності бюджетного механізму необхідно поєднувати із аналізом двох його начал – господарського механізму та бюджету держави.

Кожна держава в процесі регулювання соціально-економічних стосунків використовує відповідний господарський механізм, який найповніше відповідає її традиціям та рівню розвитку. Цей механізм реалізується за допомогою економічної політики. Для України властивий свій господарський механізм, особливості організації якого обумовлені специфікою її соціально-економічного розвитку, станом економіки, стабільністю грошової одиниці, результативністю зовнішньоекономічних відносин тощо.

Господарський механізм – це сукупність форм і методів, за допомогою яких забезпечується організація і здійснення господарських процесів, економічне життя держави. Даний механізм виражає взаємодію продуктивних сил і виробничих відносин у суспільстві, є їхнім проявом. Це означає, що з розвитком продуктивних сил і виробничих відносин удосконалюється господарський механізм, за допомогою якого покращується соціально-економічний стан суспільства. Оскільки регулювання економічного життя проходить шляхом широкого використання системи натурально-вартісних нормативів і показників, економічних важелів і стимулів, поняття господарського механізму є узагальнюючим.

У сучасній економічній літературі існують різні погляди на сутність господарського механізму. Частина економістів ототожнює його з організаційно-економічними відносинами, інша – зводить його до системи організації суспільного виробництва, третя група розглядає його як частину управління суспільством і соціально-економічними процесами, четверта – ототожнює його з системою управління суспільством, п'ята – зводить його до системи управління економі-

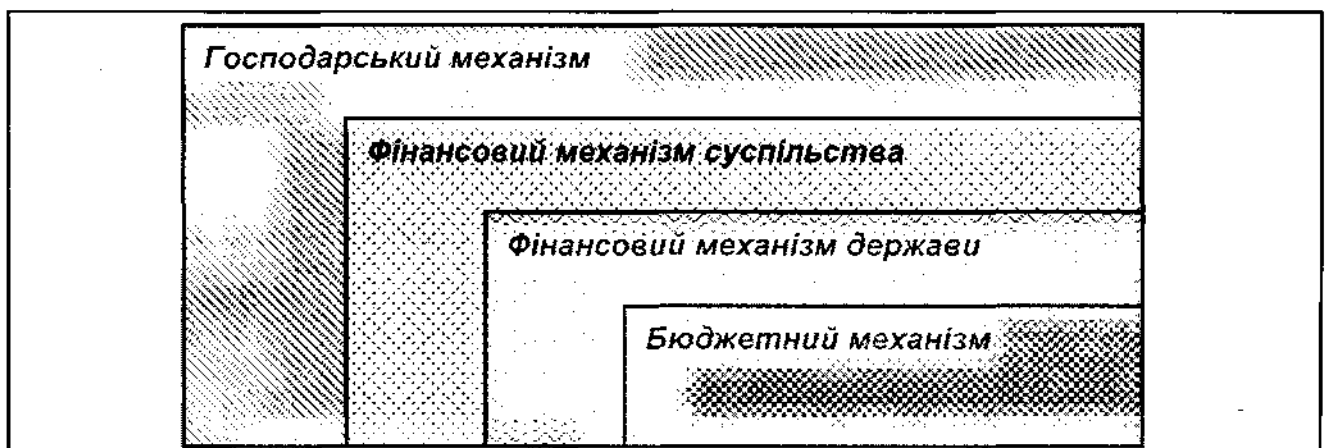

Рисунок 1. Взаємозв'язок між господарським механізмом, фінансовим механізмом суспільства, фінансовим механізмом держави та бюджетним механізмом

кою та до виробничих відносин, пов'язаних із безпосереднім виробництвом, а шоста група економістів ототожнює господарський механізм з економічним [6, с. 269]. На нашу думку, вдалим та достатньо повним можна вважати визначення господарського механізму, дане авторами економічної енциклопедії: «Господарський механізм – система основних форм, методів і важелів використання економічних законів, вирішення суперечностей суспільного способу виробництва, реалізації власності, а також всебічного розвитку людини й узгодження її інтересів з інтересом колективу, класу, суспільства» [6, с. 269].

Цей механізм формується на взаємодії окремих ланок, сторін, елементів економічної системи, таких як продуктивні сили, техніко-економічні та виробничі відносини, куди відносять й фінансові. Отже, структура господарського механізму буде визначатися структурою елементів економічної системи і включатиме різноманітні його види, зокрема фінансовий, кредитний, ціновий тощо. Ураховуючи, що фінанси суспільства і фінансові відносини є складовою частиною економічних відносин, фінансовий механізм суспільства буде невід'ємною складовою господарського механізму.

Як і господарський, фінансовий механізм суспільства в економічній літературі розглядають з різних сторін, зокрема як сукупність фінансових методів, форм, інструментів та важелів впливу на соціально-економічний розвиток (О. Романенко [12, с. 42] та інші); комплекс спеціально розроблених і законодавчо закріплених у державі форм і методів створення й використання фінансових ресурсів для забезпечення економічного розвитку та соціальних потреб громадян (О. Василюк [5, с. 102]); сукупність економіко-організаційних та правових форм і методів управління фінансовою діяльністю держави в процесі створення і використання фондів фінансових ресурсів з метою забезпечення різноманітних потреб державних структур, господарських суб'єктів і населення (В. Базилевич, Л. Баластрик [1, с. 18]); сукупність конкретних форм і методів забезпечення розподільчих і перерозподільчих відносин, утворення доходів, фондів грошових коштів (О. Кириленко [7, с. 41], С. Юрій [15, с. 39]) тощо. На нашу думку, кожне з названих визначень розкриває якусь одну або декілька особливостей фінансового механізму суспільства, однак у сукупності вони окреслюють сутність цього складного економічного поняття.

Оскільки фінансова система суспільства включає різні за своїм характером сфери фінансових відносин (фінанси суб'єктів господарювання, загальнодержавні фінанси, фінанси домогосподарств), фінансовий механізм у кожній з них, незважаючи на спільні риси, буде суттєво відрізнятися. Отже, фінансовий механізм суспільства відповідно до сфери фінансових відносин буде включати фінансовий механізм держави, фінансовий механізм суб'єктів господарювання і фінансовий механізм домогосподарств.

Центральне місце у фінансовому механізмі суспільства відводять фінансовому механізму держави, який відповідно

до ланок загальнодержавних фінансів включає бюджетний механізм, механізм пенсійного страхування, механізм державного соціального страхування.

Бюджетний механізм, як особливий вид господарського та фінансового механізму, має як спільні, так й специфічні риси. До спільних рис відносяться такі: використання вартісних норм, нормативів і показників; застосування економічних важелів, стимулів і санкцій; регулювання розподільчих і перерозподільчих процесів.

У фінансовій літературі поняття «бюджетний механізм» не набуло широкого висвітлення. Більше того, його асоціюють із фінансовим механізмом. Звичайно, в бюджетному механізмі є окремі риси фінансового. Так:

- бюджетний механізм, характеризуючи сферу використання об'єктивно існуючих розподільчих відносин, виступає складовою ланкою загальної системи управління економікою, займаючи в ній своє місце;
- бюджетний механізм, з одного боку, обумовлений реально існуванням бюджетних відносин, з іншого – зворотно активно впливає на них;
- із розвитком ринкових відносин змінюється і удосконалюється бюджетний механізм.

Основною специфічною рисою бюджетного механізму є використання всіх його складових із метою забезпечення своєчасного та достатнього наповнення бюджетного фонду держави і використання бюджетних коштів для якісного виконання державою своїх функцій.

Таким чином, ми вважаємо, що бюджетний механізм – це сукупність фінансових форм, методів, важелів, інструментів, стимулів і санкцій, за допомогою яких забезпечується здійснення широкої системи розподільчих і перерозподільчих процесів, формування і використання централізованого фонду грошових коштів держави, функціонування бюджетної системи в цілому та реалізація засад бюджетної політики держави.

Кожному конкретному етапу розвитку суспільства властивий свій бюджетний механізм, який забезпечує розподільчі і перерозподільчі процеси в русі валового внутрішнього продукту в його вартісній формі. На кожному етапі цей механізм удосконалюється, зберігаючи свою спрямованість відповідно до фінансової стратегії. Конкретний зміст бюджетного механізму, як і господарського механізму в цілому, розкривається через форми виробничих відносин.

У цілому бюджетний механізм ми представляємо як сукупність взаємозв'язаних між собою і взаємозалежних один від одного окремих його видів. Класифікація цих видів зображена на рис. 2.

На нашу думку, залежно від особливостей фінансування бюджетних відносин та необхідності застосування відповідних методів, важелів, інструментів, показників бюджетний механізм включає чотири найважливіші види:

- механізм мобілізації доходів;
- механізм використання бюджетних коштів;

МАКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ

– механізм управління бюджетним дефіцитом та державним боргом;

– механізм регулювання міжбюджетних відносин.

Механізм мобілізації доходів забезпечує наповнення дохідної частини бюджету в обсягах, необхідних для виконання державою своїх функцій. Залежно від методів мобілізації доходів, на нашу думку, доцільно виділити три складових цього виду механізму, а саме: податковий (забезпечує мобілізацію податкових надходжень); неподатковий (забезпечує мобілізацію неподаткових надходжень та доходів від операцій з капіталом); механізм мобілізації міжбюджетних та офіційних трансфертів.

Механізм використання бюджетних коштів пов'язаний із виконанням видаткової частини бюджету держави та спрямуванням бюджетних коштів на цілі, передбачені в затвердженому бюджеті. Ми вважаємо, що до складових цього виду механізму можна віднести бюджетне фінансування (включаючи кошторисне фінансування, бюджетне інвестування та надання державних трансфертів), бюджетне кредитування та бюджетне резервування.

За економічним змістом механізм використання бюджетних коштів як складова бюджетного механізму держави – це сукупність методів, форм, важелів, інструментів, стимулів і санкцій, які забезпечують використання бюджетного фонду держави. Цей механізм обслуговує ту частину перерозподільчих відносин, яка охоплює тільки використання коштів централізованого грошового фонду держави.

На практиці даний механізм є достатньо складною структурою, яка забезпечує чітку послідовність і методи дій від-

повідних державних органів у процесі використання бюджетних коштів.

У сучасній економічній літературі механізм використання бюджетних коштів часто називають бюджетним фінансуванням, що ми вважаємо методологічно неправильним, оскільки бюджетне фінансування є тільки однією з форм цього механізму.

До складу механізму використання бюджетних коштів ми відносимо, як зазначено у визначенні, методи, форми, важелі, інструменти, стимули, санкції, за допомогою яких організовуються і регулюються відносини, пов'язані з розподілом та використанням бюджетного фонду держави. Під методами цього механізму ми розуміємо нормативно-правове забезпечення, оперативне управління бюджетними коштами та бюджетний контроль; під формами – бюджетне фінансування, бюджетне кредитування та бюджетне резервування; під важелями – видатки, витрати, бюджетні інвестиції, дотації, субсидії, субвенції, бюджетні кредити, бюджетні резерви; під інструментами – бюджетні норми і нормативи, бюджетні ліміти тощо; під санкціями – штрафи, пеню, неустойку, зменшення фінансування, призупинення фінансування, вилучення коштів до бюджетів тощо.

Процес використання бюджетних коштів при виконанні бюджетів здійснюється за чітко виписаними у Бюджетному кодексі України послідовними стадіями [2, с. 31].

Найважливішою формою механізму використання коштів бюджетів ми вважаємо бюджетне фінансування. В економічній літературі в абсолютній більшості випадків у різних інтерпретаціях дається практично одне за змістом визна-

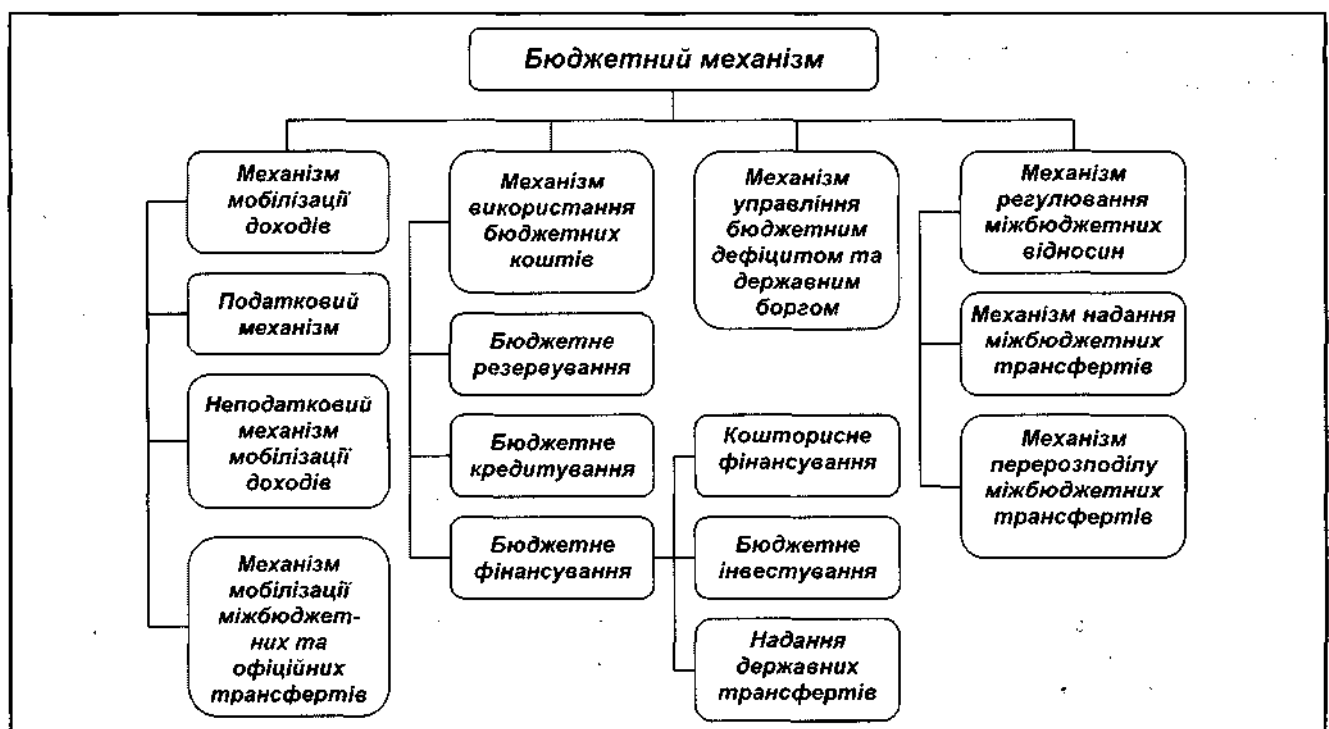

Рисунок 3. Структура бюджетного механізму

чення бюджетного фінансування як надання грошових коштів юридичним і фізичним особам на проведення заходів, передбачених бюджетом. Однак стосовно форм бюджетного фінансування (в окремих випадках їх називають видами) спільної думки немає. Різні автори серед цих форм бачать кошторисне фінансування, бюджетне інвестування або проектне фінансування, бюджетне дотування, бюджетні трансферти, бюджетне кредитування, бюджетне резервування тощо. На нашу думку, крім перших трьох, усі інші форми, звичайно, мають безпосереднє відношення до використання бюджетних коштів. Однак із бюджетним фінансуванням вони характеризуються тільки зовнішніми спільними рисами, а по суті як за принципами, так й за організаційними засадами суттєво відрізняються від нього і виступають самостійними формами механізму використання бюджетних коштів.

Найпоширенішою формою бюджетного фінансування є кошторисне, за допомогою якого утримуються всі бюджетні установи та організації. Ця форма, удосконалюючись і розвиваючись постійно, збережеться й у перспективі.

Бюджетне інвестування, або проектне фінансування, пов'язане з виділенням бюджетних коштів на інвестиційну та інноваційну діяльність. У процесі ринкових перетворень ця форма, на нашу думку, має використовуватися насамперед для структурної перебудови економіки і створення потужної матеріально-технічної бази для соціально-культурної сфери.

Бюджетне дотування використовується у вигляді дотацій, субвенцій та субсидій. Державне дотування неприбуткових видів діяльності є одним із важливих факторів захисту державних (суспільних) інтересів в умовах ринку. На нашу думку, обсяг дотацій доцільно довести до оптимальної величини, не стимулюючи при цьому безгосподарність і марнотратство. На відміну від дотацій субвенції використовуються для фінансування певних цільових проектів, програм і заходів, які мають загальнодержавне, регіональне чи місцеве значення. Роль субвенцій у бюджетному фінансуванні в перспективі залишатиметься, на нашу думку, стабільною. Стосовно субсидій ми вважаємо доцільним проводити державну політику, спрямовану на їхнє поступове скорочення за рахунок розробки заходів, що сприятимуть пошуку інших джерел фінансування окремих потреб відповідних суб'єктів, яким ці субсидії виділялися.

Поряд із бюджетним фінансуванням важливою ринковою формою механізму використання бюджетних коштів вважаємо бюджетне кредитування, яке базується на принципах платності, поворотності і строковості. Бюджетне кредитування може частково замінити як державне дотування, так й бюджетне інвестування і дати поштовх для швидкого економічного зростання як країни у цілому, так й регіонів, окремих адміністративно-територіальних одиниць.

Суттєвою формою механізму використання бюджетних ресурсів держави є бюджетне резервування, яке застосо-

вується з метою покриття непередбачених видатків. Роль бюджетного резервування в умовах ринкових перетворень буде важливою, оскільки, маючи необхідний обсяг резервів, держава страхує себе від суттєвих негативних наслідків непередбачених подій.

Третім видом бюджетного механізму ми вважаємо управління бюджетним дефіцитом та державним боргом. Цей вид механізму передбачає обґрунтування обсягів бюджетного дефіциту та джерел його погашення, механізм залучення джерел фінансування дефіциту, погашення державного кредиту, сплати відсотків, зміни умов тощо.

До четвертого виду бюджетного механізму ми відносимо механізм регулювання міжбюджетних відносин, який включає механізм надання міжбюджетних трансфертів та механізм перерозподілу міжбюджетних трансфертів.

Дієвість бюджетного механізму залежить від сукупності його елементів, заходів і конкретних дій, які застосовує держава у процесі мобілізації та використання бюджетних коштів. У сучасній економічній літературі відсутні єдині підходи до визначення переліку таких складових та взаємозв'язку між ними. Так, наприклад, О. Василик [4] та М. Крупка [9, 212] виділяють п'ять складових бюджетного механізму: бюджетне планування і прогнозування; бюджетні норми і нормативи; бюджетні ліміти і резерви; бюджетні стимули; бюджетні санкції. Пізніше, у 2004 році, О. Василик переглянув свої підходи до запропонованої ним структури і визначив такі п'ять інших складових бюджетного механізму: бюджетне планування та прогнозування; бюджетні норми та нормативи; бюджетний контроль; міжбюджетні відносини; бюджетне регулювання [3, с. 47]. Ю. Пасічник виділив шість складових: бюджетне планування і регулювання; фінансові показники; нормативи; ліміти; резерви; система управління бюджетними коштами [10, с. 276].

Ми не можемо погодитися з такими підходами, оскільки серед них не видно різниці між окремими складовими, зокрема методами, формами, важелями, інструментами, стимулами і санкціями, зміст яких ми вкладаємо у визначення бюджетного механізму.

Оптимальною, на нашу думку, модно вважати структуру бюджетного механізму, представлену на рис. 3.

До методів бюджетного механізму ми відносимо бюджетне планування, бюджетне прогнозування, бюджетне програмування, оперативне управління бюджетними коштами, бюджетний контроль, бюджетне забезпечення, бюджетне регулювання, бюджетне нормування та бюджетну звітність. За допомогою цих методів держава забезпечує організацію бюджетних відносин на всіх стадіях бюджетного процесу.

На відміну від методів форми реалізації бюджетного механізму пов'язані з рухом бюджетного фонду, зокрема мобілізацією доходів, використанням бюджетних коштів, організацією міжбюджетних відносин та фінансуванням бюджету. Кожна з цих форм використовує свої елементи, які забезпечують їхню реалізацію у повному обсязі. Стосовно мобілі-

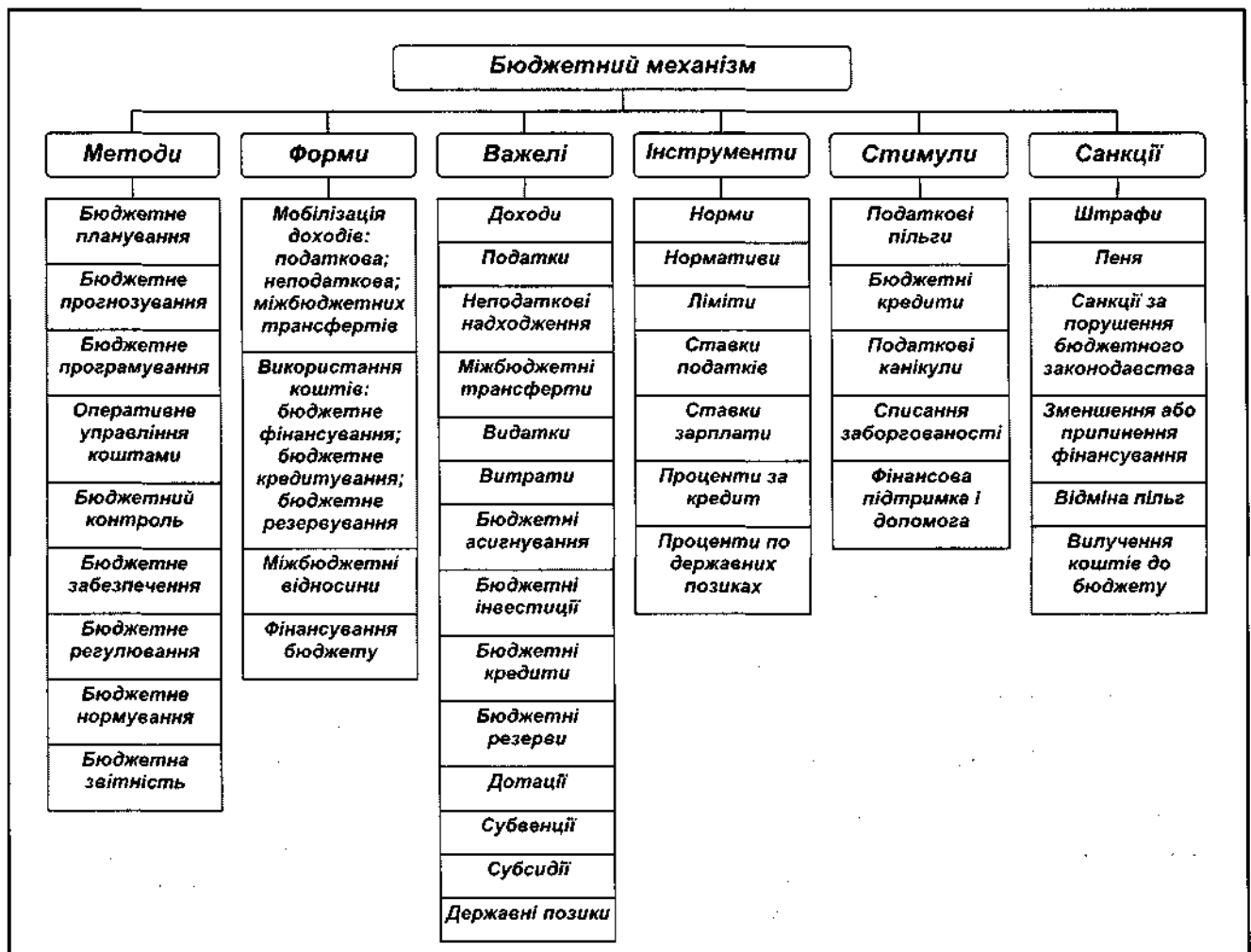

Рисунок 2. Класифікація видів бюджетного механізму

зації доходів застосовуються податкова, неподаткова форми та форма міжбюджетних й офіційних трансфертів. Використання бюджетних коштів здійснюється за допомогою таких форм, як бюджетне фінансування (у вигляді кошторисного фінансування, бюджетного інвестування та бюджетних дотацій), бюджетне кредитування та бюджетне резервування. Така форма, як міжбюджетні відносини, пов'язана, з одного боку, із наданням міжбюджетних трансфертів, а з іншого – з їхнім отриманням.

Застосування різноманітних методів та форм бюджетного механізму не можливе без відповідних важелів. Таких важелів є дуже багато, серед яких можна виділити такі: доходи, податки, неподаткові надходження, міжбюджетні трансферти, офіційні трансферти, видатки, витрати, бюджетні асигнування, бюджетні інвестиції, бюджетні кредити, бюджетні резерви, дотації, субвенції, субсидії, державні позики тощо.

Кожен із бюджетних важелів наділений сукупністю інструментів, які в цілому складають інструменти бюджетного механізму. До таких інструментів ми відносимо різні види норм витратів (на опалення, освітлення, харчування, меди-

каменти, тощо), зносу та амортизації, відрахування до Пенсійного фонду України, інших державних фондів соціального страхування; бюджетні нормативи; ліміти; ставки податків, обов'язкових зборів і платежів, неподаткових платежів; ставки заробітної плати; розміри стипендій, соціальних виплат; проценти за кредит, проценти та інші види плати за користування державними позиками тощо. Бюджетним інструментам належить центральне місце у бюджетному механізмі, оскільки їхнє уміле використання дозволяє маневрувати методами, формами і важелями відповідно до завдань, які стоять перед суспільством у конкретних ситуаціях.

Завдяки інструментам бюджетного механізму держава може активно впливати на економічні інтереси різноманітних учасників відтворювального процесу, домагатися їхнього оптимального поєднання. У зв'язку з цим інструменти можна назвати наймобільнішою частиною бюджетного механізму. Мобільність інструментів бюджетного механізму дає можливість державі корегувати кількісні параметри бюджету залежно від умов та результатів господарювання, краще реалізувати завдання, які стоять перед суспільством на кожному етапі його розвитку.

Специфічну роль у бюджетному механізмі держави відіграють бюджетні стимули, до яких ми відносимо податкові пільги юридичним і фізичним особам, бюджетні кредити, податкові канікули, списання заборгованості за податками, фінансову підтримку та допомогу, перенесення термінів сплати податків та обов'язкових платежів, фінансування окремих видів видатків тощо. У цілому бюджетні стимули доцільно ділити на дві групи: перша – стимули, спрямовані на формування і використання бюджетного фонду країни; друга – стимули розвитку економіки. Особливістю першої групи є їхнє базування на спеціальній системі заохочувальних заходів, спрямованих на зміцнення бюджетної дисципліни. Друга група стимулів пов'язана з перетворенням конкретних видів доходів і видатків у стимули розвитку суспільного виробництва та підвищення його ефективності.

На нашу думку, окремі види доходів і видатків бюджету можуть перетворюватися в бюджетні стимули, якщо методи мобілізації, напрями і порядок використання бюджетних коштів будуть пов'язані із загальнодержавними інтересами та економічними інтересами суб'єктів господарювання. Зауважимо, що самі по собі ні доходи, ні їхні окремі види не можуть бути стимулами, оскільки їхнє призначення – забезпечити відповідний обсяг бюджетного фонду. Перетворити доходи бюджету у стимули можна тільки за допомогою порядку визначення окремих податків і зборів. Однак це не можна розповсюджувати на прибутково-майнове оподаткування.

На відміну від доходів видатки бюджету у переважній більшості потенційно можна віднести до бюджетних стимулів. Безпосереднє перетворення видатків бюджету у стимули можливе за допомогою вибору прогресивних напрямів бюджетного фінансування (на удосконалення галузевої та територіальної структури економіки, першочергове забезпечення галузей і виробництв, які забезпечують високі темпи науково-технічного прогресу) та форм і порядку виділення бюджетних коштів окремим суб'єктам бюджетних відносин.

Внутрішні та зовнішні умови, в яких функціонує бюджет держави на різних етапах розвитку суспільства, істотно впливають на форми організації бюджетних відносин, частку ВВП, яка розподіляється за допомогою бюджету. Усе це відображається на кількісному та якісному впливі бюджету на соціально-економічні процеси, рівні використання бюджету держави як стимулятора соціально-економічного розвитку суспільства. Особливу роль бюджетні стимули відіграють на сучасному етапі розвитку ринкової економіки України, коли екстенсивні фактори не в змозі забезпечити її позитивну динаміку. Найважливішим завданням сьогодення для вітчизняної економіки є її структурна перебудова, забезпечення інтенсифікації виробництва, розвиток наукоємких виробництв і сучасних технологій, ліквідація непродуктивних витрат і втрат, активного поєднання ринкових та державних методів впливу на соціально-економічний розвиток, якісні фактори його зростання та підвищення ефективності.

Будь-яка система стимулювання передбачає застосування економічних санкцій. Тому важливим елементом структури бюджетного механізму ми вважаємо бюджетне санкціонування. Бюджетні санкції відіграють важливу роль у функціонуванні бюджетних відносин та забезпеченні належного рівня організації бюджетного процесу на всіх його стадіях.

Висновки

1. Аналіз сутності бюджетного механізму доцільно здійснювати на базі функціонування двох його начал: господарського механізму та бюджету держави. Ми вважаємо бюджетний механізм складовою господарського механізму, фінансового механізму суспільства та фінансового механізму держави.

2. Під бюджетним механізмом ми розуміємо сукупність фінансових форм, методів, важелів, інструментів, стимулів і санкцій, за допомогою яких забезпечується здійснення широкої системи розподільчих і перерозподільчих процесів, формування і використання централізованого фонду грошових коштів держави, функціонування бюджетної системи в цілому та реалізація засад бюджетної політики держави.

3. На нашу думку, залежно від особливостей фінансування бюджетних відносин та необхідності застосування відповідних методів, важелів, інструментів, показників бюджетний механізм включає чотири найважливіші види: механізм мобілізації доходів; механізм використання бюджетних коштів; механізм управління бюджетним дефіцитом та державним боргом; механізм регулювання міжбюджетних відносин.

4. Дієвість бюджетного механізму залежить від сукупності його елементів, заходів і конкретних дій, які застосовує держава в процесі мобілізації та використання бюджетних коштів. До таких елементів ми пропонуємо відносити методи, форми, важелі, стимули і санкції.

Література

1. Базилевич В.Д., Баластрик Л.О. Державні фінанси: Навчальний посібник / За заг. ред. Базилевича В.Д. – К.: Атіка, 2002. – 368 с.
2. Бюджетний кодекс України: закон, засади, коментар / За редакцією О.В. Турчинова і Ц.Г. Огня. – К.: Парламентське вид-во, 2002. – 320 с.
3. Василик О.Д. Бюджетна система України: Підручник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 544 с.
4. Василик О.Д. Теоретичні основи побудови бюджетного механізму // Фінанси України. – 2000. – № 11. – С. 138–140.
5. Василик О.Д. Теорія фінансів: Підручник. – К.: НІОС, 2003. – 416 с.
6. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1 / Ред. кол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.
7. Кириленко О.П. Фінанси (Теорія та вітчизняна практика): Навчальний посібник. – Тернопіль: Астон, 2002. – 212 с.
8. Ковалюк О.М. Фінансовий механізм організації економіки України (проблеми теорії і практики). Монографія. – Львів: Видавни-

МАКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ

чий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2002. – 396 с.

9. Крупка М.І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2001. – 608 с.

10. Пасічник Ю.В. Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навч. посіб. – К.: Знання-Прес, 2002. – 495 с.

11. Родионова В. М. Государственный бюджет СССР и его роль в сбалансированном развитии экономики. – М.: Финансы и статистика, 1985. – 143 с.

12. Романенко О.Р. Фінанси: Підручник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.

13. Финансово-кредитный энциклопедический словарь / Кол. авт. под. общ. ред. А.Г. Грязновой. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 1168 с.

14. Финансы / В.М. Родионова и др. Под ред. В.М. Родионовой. – М.: Финансы и статистика, 1993. – 478 с.

15. Фінанси: вишкіл студії. Навчальний посібник / За ред. д.е.н., проф. Юрія С.І. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 357 с.

16. Формування і функціонування бюджетної системи України (Монографія). / С.О. Булгакова, О.Т. Колодій, Л.В. Ермошенко та ін.; за заг. ред. А.А. Мазаракі. – К.: Книга, 2003. – 344 с.

17. Юрій С.І., Бескид Й.М. Бюджетна система України: Навчальний посібник. – К.: НІОС, 2000. – 400 с.
